

الگوی توسعه مشارکت الکترونیک در ایران^۱

حبیب رودساز^۲، نیکتا شادمهری^۳ و سیدحسن سیدموسوی^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۲۰

چکیده

زمینه و هدف: مشارکت الکترونیک کاربرد فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در فرایند خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری‌های عمومی، است که با پیشرفت روزافزون فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در کشور و تقاضای رو به رشد شهروندان برای دخالت مستقیم در امور خط‌مشی‌گذاری مطرح گردیده است. هدف پژوهش حاضر، ارائه الگوی توسعه مشارکت الکترونیک در ایران است.

روش: رویکرد پژوهش حاضر کیفی و راهبرد بکار گرفته شده نظریه داده‌بنیاد است. جامعه آماری این پژوهش شامل استادان دانشگاه، پژوهشگران خط‌مشی‌گذاری عمومی و مدیران اجرایی در زمینه طرح‌های توسعه دولت الکترونیک است و نمونه‌گیری به روش غیرتصادفی و ترکیب گلوله‌برفی و نظری انجام شد. بدین منظور ۱۵ مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته با خبرگان حوزه و ۵ سند و گزارش مرتبط مطالعه شد. تحلیل یافته‌ها با کمک نرم‌افزار مکس کیو.دی.ای.۵ ویرایش ۱۲ انجام شد.

یافته‌ها: تحلیل یافته‌ها در سه فرایند کدگذاری باز، محوری و انتخابی براساس روش «اشتراوس و کوربین» منجر به ظهور ۱۹۲۲ کد باز، ۴۳۵ مفهوم انتزاعی در قالب ۲۸ مقوله اصلی شد که در مرحله کدگذاری محوری، روابط بین این مقوله‌ها با استفاده از پارادایم کدگذاری محوری تبیین شد و درنهایت با کدگذاری انتخابی، ۶ قضیه نظری اصلی به دست آمد.

نتایج: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که توسعه مشارکت الکترونیک در ایران شامل توسعه سه مؤلفه خط‌مشی مشارکت الکترونیک، سیستم مشارکت الکترونیک و چرخه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری عمومی است. از مهمترین گزاره‌های نظری به دست آمده می‌توان به ضرورت اتخاذ راهبرد پذیرش و گفتمان‌سازی در شکل‌گیری خط‌مشی مشارکت الکترونیک در ایران از طریق مشارکت همه بازیگران توسعه مشارکت الکترونیک و در نظر گرفتن ملاحظات آنها در طراحی و توسعه سیستم مشارکت الکترونیک در کل چرخه مشارکت الکترونیک اشاره کرد. همچنین می‌توان گفت در صورت توسعه مشارکت الکترونیک در ایران می‌توان انتظار داشت پیامدهایی چون جامعه مشارکت‌جو، حکمرانی مشارکتی و درنهایت توسعه پایدار مبتنی بر مردم تحقق یابند که گامی اساسی برای تحقق مردم‌سالاری دینی واقعی در کشور به‌شمار می‌آیند.

کلیدواژه‌ها: خط‌مشی‌گذاری عمومی، مشارکت عمومی، مشارکت الکترونیک، نظریه داده‌بنیاد نظام‌مند

□ **استناد:** رودساز، حبیب؛ شادمهری، نیکتا؛ سیدموسوی، سیدحسن (پاییز: ۱۳۹۷). الگوی توسعه مشارکت الکترونیک در ایران. *فصلنامه*

پژوهش‌های مدیریت/نظامی، ۱۳(۳)، ۴۳۹-۴۶۶.

۱. این پژوهش برگرفته از رساله دکتری «الگوی مشارکت الکترونیکی در ایران، کاربرد فناوری‌های موبایل در توسعه مشارکت الکترونیک»، دانشگاه علامه طباطبائی است.

۲. دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی. رایانامه: Roodsaz@atu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه علامه طباطبائی. (نویسنده مسئول). رایانامه: n.shadmehri@mci.ir

۴. دانشیار گروه برق و مخابرات، دانشگاه آزاد اسلامی. رایانامه: seyedhassan.seyedmoosavi@mail.mci.ir

مقدمه

امروزه یکی از دغدغه‌های اساسی دولت‌مردان و سیاست‌گذاران، نزدیک ساختن مردم به خود، ارتباط با آن‌ها، شناسایی مسائل عمومی و همراهی عمومی آن‌ها و در یک کلام مشارکت عامه مردم با دولت و سیاست‌گذاران است (استین، دی. روور، همپ و بومن، ۲۰۱۰، صص ۳۰۵-۳۱۱) مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌ها و بکارگیری خط‌مشی‌های عمومی همواره یکی از شیوه‌های انسجام اجتماعی معرفی شده است. در واقع یکی از مؤثرترین روش‌ها برای تنش‌زدایی بین دولت‌ها و حکومت‌ها با شهروندان مشارکت عمومی است. در این روش تهدیدها و مقاومت‌های احتمالی از سوی شهروندان از طریق مشارکت به یک فرصت برای یاری حکومت و متعهدساختن مردم به اجرای تصمیم‌ها تبدیل می‌شود (الوانی، ۱۳۸۱، صص ۵-۱۷).

در حال حاضر در کشور ایران شهروندان کمتر در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی کشور نقش ایفا می‌کنند به طوری که این کمبود به‌عنوان یک چالش و ضرورت تعامل سیستم سیاست‌گذاری عمومی با شهروندان و جامعه مدنی به‌عنوان یک نیاز اساسی مطرح شده است و توجه تحلیل‌گران حوزه سیاست‌گذاری عمومی را به‌خود معطوف داشته است (قلی‌پور و پیران‌نژاد، ۱۳۸۷، صص ۲۱۹). مشارکت عمومی مقوله‌ای است که می‌تواند در هر یک از مراحل فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی مورد توجه قرار گیرد و موجب بهبود کیفیت خط‌مشی‌ها و نیز همگام ساختن مردم با سیاست‌های در حال تدوین شود (الوانی، ۱۳۸۱، صص ۷). در همین راستا می‌توان به ضعف موجود در زمینه ارتباط بین مردم و نمایندگان مجلس به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین بازیگران خط‌مشی و بازوی دموکراسی در کشور و نبود سازوکار مناسب برای مداخله مردم در فرایند سیاست‌گذاری عمومی اشاره کرد.

در این راستا مشارکت الکترونیک به‌عنوان راهکاری جهت ارتقاء سطح مشارکت عمومی و احیای اصول دموکراسی با بکارگیری فناوری‌های نوین ارتباطی اطلاعاتی مطرح شده است تا با کمک فناوری اطلاعات و ارتباطات بستر مناسب برقراری ارتباط و نیز ارائه خدمات الکترونیک

فراهم شود. مشارکت الکترونیک به منزله پدیده‌ای نو است که با پیشرفت روزافزون فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در کشور و تقاضای رو به رشد شهروندان برای دخالت مستقیم در امور خط‌مشی‌گذاری مطرح شده‌اند. در پژوهش حاضر هدف اصلی رسیدن به یک الگو برای توسعه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری عمومی در ایران بوده است که پژوهشگر این هدف را در طول پژوهش با تمرکز بر پرسش اصلی پژوهش به‌عنوان پرسش اولیه پژوهش دنبال کرده است: «الگوی مشارکت الکترونیک در ایران با توجه به اقتضائات بومی کشور چیست؟»

مبانی نظری

مشارکت عمومی در فرایند خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری‌های عمومی از موضوعات مورد توجه اندیشمندان حوزه مدیریت و علوم سیاسی بوده است. «سلزنیک» مشارکت عمومی را تنها راه تنش‌زدایی میان قدرت‌های قانونی سازمان‌ها و قدرت اجتماعی شهروندان می‌داند. همچنین مشارکت عمومی را فرصتی در راستای ارتقای شهروندی و بالندگی در جامعه دانسته‌اند. به‌طورکلی می‌توان گفت مشارکت عمومی، دربرگیرنده قلمرو وسیعی از فعالیت‌های داوطلبانه است اعم از مستمر یا غیرمستمر، سازمان‌یافته، مستقل، مشروع یا نامشروع که باهدف تأثیرگذاری بر سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌های عمومی توسط گروه‌هایی از افراد جامعه و یا آحاد ملت است. با توجه به اهمیت و قدمت موضوع مشارکت عمومی به‌ویژه در فرایند خط‌مشی‌گذاری، مدل‌ها و چارچوب‌های متعددی در این رابطه توسط محققان مختلف ارائه شده است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از مدل نردبان مشارکت ارنشتاین^۱ (۱۹۶۹) که در آن سطوح مشارکت شهروندان شامل ۸ پله از فقدان مشارکت تا قدرت شهروندان بوده که این هشت پله بیانگر سطوح سلسه‌مراتبی تسهیم قدرت حاکمیت است (سوال^۲، ۱۹۹۲). در مقابل «ارنشتاین» (۱۹۶۹)، «وایت» (۱۹۹۶) با ارائه مدل گونه‌شناسی مشارکت عمومی خود با رد ادعای لزوم تسهیم قدرت در مشارکت عمومی، انواع مشارکت عمومی و کارکرد آن را از دیدگاه بالا به پایین و پایین به بالا به هرکدام از آن‌ها معرفی

می‌کند. بعد از «وایت»، «دیویدسون»^۱ (۱۹۹۸) مدل خود را با عنوان گردونه مشارکت ارائه کرده و در آن با رد مراحل تکاملی مشارکت، انواع مشارکت را در قالب چهار بعد اطلاع‌رسانی، مشاوره، مشارکت و توانمندسازی معرفی می‌کند. در سال ۲۰۰۱، سازمان بین‌المللی توسعه و همکاری اقتصادی^۲ چارچوبی تحلیلی را برای انجام پژوهش‌های میدانی و پیمایش‌ها در سطح کشورها ارائه کرده است. این چارچوب در راستای تقویت روابط بین دولت‌ها و شهروندان و تبیین مفهوم مشارکت در زمینه خط‌مشی‌گذاری عمومی مطرح شده است و مبنایی برای سنجش وضعیت توسعه‌یافتگی مشارکت عمومی در ارزیابی‌های بین‌المللی قرار گرفته است. در این چارچوب، مشارکت عمومی دارای یک طیف تکاملی است که از تبادل اطلاعات یک‌طرفه آغاز شده و بعد از طی مرحله مشورت و تبادل دوطرفه اطلاعات و در بالاترین سطح آن، به مشارکت فعال شهروندان که به صورت فعال در تبیین فرایند خط‌مشی‌گذاری و محتوای خط‌مشی‌های عمومی درگیر هستند منجر می‌شود.

مشارکت الکترونیک: مشارکت الکترونیک از جمله مفاهیمی است که به دلیل گستردگی و برخورداری از ابعاد چندگانه، تعاریف متعددی برای آن ارائه شده است. به طور مثال، برخی از اندیشمندان از دیدگاه خدمات الکترونیک بین دولت و شهروندان به تعریف مشارکت الکترونیک پرداخته‌اند. در این تعاریف، مشارکت الکترونیک فقط یک امکان فراهم آمده در کلیه وب‌گاه‌های دولتی است (ریانی و مهدوی، ۱۳۹۰). براساس این دیدگاه‌ها، دولت آغازکننده مشارکت است و نقش اصلی را در فرایند مشارکت الکترونیک ایفا می‌کند. نظرسنجی‌های برخط و همه‌پرسی‌ها، از جمله این نوع مشارکت الکترونیک هستند اما در تعریف «مکینتاش»^۳، مشارکت از شهروندان آغاز می‌شود. در این تعریف، مشارکت الکترونیک به مفهوم بکارگیری فناوری‌ها برای فراهم‌ساختن امکان مشارکت پایین به بالای شهروندان در امور عمومی و توانمندسازی شهروندان برای مشارکت فعال از طریق در دسترس قراردادن اطلاعات و آگاه‌ساختن آن‌ها است (مکینتاش و وایت، ۲۰۰۸، صص ۱۶-۳۰). ارسال نامه الکترونیک

1. Davidson

2. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

3. Macintosh & whyte

به سیاست گذاران، دولت و انجمن‌های خط‌مشی برخط، در صورت تأثیرگذاری و مدنظر قرار گرفته شدن در فرایند تصمیم‌گیری‌های عمومی، نمونه‌هایی از این شکل مشارکت الکترونیک هستند. به‌طور کلی می‌توان گفت مشارکت الکترونیک به استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در راستای گسترش و غنی‌ساختن مشارکت سیاسی از طریق توانمندسازی شهروندان برای برقراری ارتباط با یکدیگر و با نمایندگان منتخب خود است. مشارکت الکترونیک نوعی از فعالیت سیاسی داوطلبانه و مشارکت در تصمیم‌گیری‌های عمومی از طریق فرایندهای سیاسی رسمی و غیررسمی است که در آن علاوه بر مشارکت صرف، دخیل کردن شهروندان در فرایند خط‌مشی‌گذاری نیز مدنظر است. ابزارهای مورد استفاده در مشارکت الکترونیک علاوه بر ابزارهای رایج در سیستم‌های مشورت الکترونیک شامل ویکی‌ها^۱، تدوین مستندات، انجمن‌های مباحثه و گفتگوی برخط و وبلاگ‌ها است. آنچه درخصوص توسعه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری حائز اهمیت است ضرورت رعایت اقتضائات بومی در طراحی و پیاده‌سازی سیستم‌های مشارکت الکترونیک در محیط‌های مختلف است، در واقع کشورهای مختلف با استفاده از راهکارهای مختلف و در سطوح مختلف، اقدام به توسعه مشارکت الکترونیک می‌کنند (سیلوا^۲، ۲۰۱۶).

پیشینه پژوهش: مقوله مشارکت الکترونیک از جمله حوزه‌های میان رشته‌ای جدید و روبه‌رشد پژوهشی است که در سال‌های اخیر توجه بسیاری از پژوهشگران حوزه‌های مدیریت دولتی و خط‌مشی‌گذاری، مدیریت فناوری اطلاعات و سیستم‌های اطلاعاتی اجتماعی را به خود مشغول کرده است و پژوهشگران با عناوین مختلف و با رویکردهای متفاوت به آن پرداخته‌اند. پژوهش‌های اولیه تا قبل از سال ۲۰۰۰ بیشتر به صورت غیرتجربی و از دیدگاه دموکراسی الکترونیکی به این موضوع پرداخته‌اند (باج^۳، ۱۹۹۷ و رینگلد^۴، ۱۹۹۳)؛ درحالی‌که در پژوهش‌های بعدی، جریانی از پژوهش‌های تجربی در این حوزه به راه افتاده است و تا امروز ادامه دارد. این پژوهش‌ها با محدوده‌های مختلف از سازمانی، محلی و ملی انجام پذیرفته است (کنتیجاچ و گیبسون^۵، ۲۰۱۱). نوع دیگری از پژوهش‌ها

1. Wiki

2. Silva

3. Budge

4. Rheingold

3. Contijoch & Gibson

نیز از همان اواخر دهه ۹۰ مطرح شد که در آن هدف، بیشتر بررسی نقش اینترنت بر رفتار سیاسی شهروندان و دولت بود. در بیشتر این پژوهش‌ها، فعالیت سیاسی مشارکتی متغیر وابسته بوده که بسیاری از انواع اقدامات را اعم از برخط و آفلاین دربرمی‌گیرد (هنریکسن، راسموسن، برندت، بولن و جنسن^۱، ۲۰۰۷، صص ۱۱۰۱-۱۱۱۳) اما آنچه هنوز در بسیاری از پژوهش‌ها مغفول مانده است، موضوع مشارکت الکترونیک و معیارهای سنجش آن از دید نظری است. این امر توسط برخی از پژوهشگران نیز مورد تأکید واقع شده است؛ از جمله «کتیجیچ و گیبسون» در پژوهش خود به این خلأ پژوهشی اشاره کرده و درصدد ارائه گونه‌شناسی مشارکت الکترونیکی، به‌عنوان یک پدیده اجتماعی- فناورانه بوده‌اند. در کشور ایران نیز باوجود انجام برخی پژوهش‌ها در زمینه مشارکت سیاسی و اجتماعی (اسماعیلزاده، هواسی و توانا، ۱۳۹۱) و پژوهش‌های انجام شده در زمینه توسعه دولت الکترونیک (لک و رضایی‌نور، ۱۳۹۵؛ طباطباییان، منطقی، حنفی‌زاده، نقی‌زاده و نیرومند، ۱۳۹۱)، پژوهش‌های محدودی در زمینه اختصاصی مشارکت الکترونیک انجام شده است. جدول ۱ خلاصه‌ای از پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مشارکت الکترونیک را نشان می‌دهد.

جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های حوزه مشارکت الکترونیک

نویسندگان	عنوان پژوهش	روش پژوهش و جامعه آماری	نتایج و یافته‌های کلیدی
مکینتاش (۲۰۰۴)	ویژگی‌های مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری	مطالعه موردی چندگانه، طرح‌های انجام‌شده در اسکاتلند	تیین ابعاد مشارکت الکترونیک شامل بازیگران، فناوری، قواعد، دسترس‌پذیری، مراحل تصمیم‌گیری، پیامدها و منابع و عوامل موفقیت
اکلین ^۲ ، (۲۰۰۷)	الگوی کارکردی مشارکت الکترونیک	مطالعه موردی چندگانه، طرح‌های اجرایی انجام‌شده در سوئد	شناخت پدیده مشارکت الکترونیک به‌عنوان یک پدیده اجتماعی فنی و ارائه مدل ۷ لایه: امکانات ذخیره و تأمین اطلاعات-تجهیزات فیزیکی-نرم‌افزارها-محتوا و خدمات-ارائه خدمت و دسترسی-سواد دیجیتالی و تسهیلات اجتماعی-حکمرانی
مکینتاش (۲۰۰۸)	ارائه چارچوب ارزیابی توسعه مشارکت الکترونیک	مطالعه موردی چندگانه، طرح‌های محلی انجام‌شده در انگلستان	ارائه مدل ارزیابی مشارکت الکترونیک شامل سه مرحله تکاملی اطلاع‌رسانی الکترونیک، مشورت الکترونیکی و تصمیم‌گیری الکترونیک

ادامه جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های حوزه مشارکت الکترونیک

نویسندگان	عنوان پژوهش	روش پژوهش و جامعه آماری	نتایج و یافته‌های کلیدی
شرو شپر ^۱ (۲۰۱۲)	مدل مشارکت منطقه‌ای برای شهروندان از راه دور	مطالعه موردی چندگانه و آزمایش تجربی - طرح‌های انجام‌شده	بررسی مشارکت الکترونیک و ارائه چارچوب مشارکت در تصمیم‌گیری منطقه‌ای (بین کشورهای اتحادیه اروپا) ذی‌نفعان متعدد و پراکنده وجود دارد
لی و کیم ^۲ (۲۰۱۴)	مشارکت الکترونیک فعال در حکمرانی محلی، بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی	پیمایشی - ۱۰۷۹ مشارکت‌کننده در برنامه مشارکت الکترونیک، اجراشده توسط دولت کره جنوبی	بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی، مدیریت مشارکت شهروندان بر مشارکت الکترونیک فعال شهروندان در خط‌مشی‌گذاری عمومی - شناسایی عوامل اعتماد به حاکمیت، تجربه داوطلبانه مشارکت‌کننده، ارتباطات اجتماعی ضعیف در دنیای واقعی و کیفیت پاسخگویی درک شده توسط مشارکت‌کننده طی فرایند مشارکت الکترونیک به‌عنوان عوامل موثر بر مشارکت فعال
استروم، کارسون، لیند و پیران‌نژاد ^۳ (۲۰۱۲)	شناسایی عوامل موثر بر مشارکت الکترونیک در حکومت‌های غیردموکراتیک	تحلیل داده‌های زمانی گزارش‌های سازمان ملل در خصوص وضعیت توسعه دولت الکترونیک در کشورهای جهان	بررسی تاثیر عوامل داخلی و بین‌المللی کشورها نظیر شرایط اقتصادی، جهانی‌سازی اقتصاد و... بر روند توسعه شاخص مشارکت الکترونیک در کشورهای غیردموکراتیک
کنتی‌چاج و گیسیون (۲۰۱۱)	مفهوم‌سازی و سنجش مشارکت الکترونیک	پیمایشی - داده‌های انتخابات پارلمانی در استرالیا و انگلستان در سال ۲۰۱۰	بررسی اشکال مختلف مشارکت الکترونیکی در فرایند خط‌مشی‌گذاری با توجه به سطوح فعال یا منفعل بودن و تفاوت مشارکت‌کنندگان برخط و آفلاین
الارابیات، سوارز و استوز ^۴ (۲۰۱۶)	مرور ادبیات نظام‌مند مشارکت الکترونیک با تمرکز بر نقش رسانه‌های اجتماعی	مرور ادبیات	تجمیع پژوهش‌های انجام شده در زمینه مشارکت الکترونیک با تمرکز بر پژوهش‌های انجام شده در زمینه نقش رسانه‌های اجتماعی در مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری عمومی
شرر و ویمر (۲۰۱۶)	فرامدل مشارکت الکترونیک با بهره‌گیری از مفاهیم معماری سیستم	مطالعه تحلیلی چارچوب‌های معماری، نگاشت مفهومی	ارائه فرامدل مشارکت الکترونیک با بهره‌گیری از مفاهیم معماری سیستم که در آن مشارکت الکترونیک از دیدگاه‌های مختلف شامل دامنه، مشارکت‌کننده، نوع مشارکت، ابزار، داده‌ها و حاکمیت و پیاده‌سازی مورد بررسی قرار گرفته و در قالب چارچوب‌های متداول معماری فناوری اطلاعات نگاشت شده است.

1. Scherer & Schepers

2. Lee & Kim

3. Åström, Karlsson, Linde & Pirannejad

4. Alarabiat, Soares & Estevez

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از آنجاکه باهدف ارائه الگوی توسعه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری عمومی انجام پذیرفت، به‌لحاظ هدف در پژوهش‌های اکتشافی طبقه‌بندی می‌شود، به‌منظور مطالعه پدیده مشارکت الکترونیک در ایران از رویکرد کیفی و راهبرد نظریه داده‌بنیاد بهره گرفته شد و پژوهشگر با استفاده از روش‌های مطالعه اسنادی، مدارک و مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختاریافته به جمع‌آوری داده‌های موردنیاز پرداخته شد. به‌طورکلی در پژوهش‌های نظریه داده‌بنیاد، همچون سایر پژوهش‌های کیفی، جمع‌آوری داده یا نمونه‌گیری باید انتخابی و هدف‌دار صورت پذیرد. در پژوهش حاضر نیز نمونه‌گیری به‌صورت هدف‌دار و انتخابی و با استفاده از دو روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی و نمونه‌گیری نظری^۱ از میان خبرگان مرتبط انجام شد. جامعه آماری پژوهش با در نظرگرفتن سه معیار برخورداری از دانش علمی و تخصصی در حوزه مباحث مشارکت عمومی، خط‌مشی‌گذاری عمومی و دولت الکترونیک (دارای مدرک دکترا)، برخورداری از سابقه اجرایی در حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی یا سیاست‌گذاری فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌ویژه مباحث دولت الکترونیک؛ حکمرانی الکترونیک و مشارکت سیاسی و دارای سوابق پژوهشی در حوزه مباحث مشارکت الکترونیک، انتخاب شدند که حاصل آن انجام ۱۵ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با تأکید حداقلی بر روی پرسش‌های از پیش تعیین‌شده و به‌صورت حضوری بود. در جدول ۲ اطلاعات مصاحبه‌شوندگان با توجه به معیارهای انتخابی ارائه شده است.

جدول ۲. اطلاعات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	اطلاعات مصاحبه‌شوندگان
۱	دبیر شورای عالی فضای مجازی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی
۲	معاون پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی مرکز پژوهش‌های مجلس
۳	رئیس دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد قزوین، محقق در حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی - چهره ماندگار سال ۱۳۸۲ در حوزه مدیریت
۴	پژوهشگر ارشد دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس
۵	مدیر طرح، استراتژیست سامانه‌های اطلاعاتی دولتی و مشاور مدیرعامل شرکت خدمات انفورماتیک

ادامه جدول ۲. اطلاعات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	اطلاعات مصاحبه‌شوندگان
۶	عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی، پژوهشگر حوزه مشارکت شهروندی
۷	عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی، مدیر کل ارتباطات و فناوری اطلاعات استان البرز، معاون سابق تجاری‌سازی و ارتباط با صنعت و کارافرینی
۸	عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی - محقق حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی
۹	پژوهشگر ارشد دفتر فناوری‌های نوین مرکز پژوهش‌های مجلس
۱۰	مدیر تحقیق و توسعه یک اپراتور مجازی و کارشناس توسعه کسب‌وکار موبایل
۱۱	محقق حوزه امنیت فناوری اطلاعات و حکمرانی شبکه‌ای
۱۲	مشاور طرح‌های برندسازی درون‌سازمانی، پژوهشگر حوزه مشارکت شهری
۱۳	عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی، محقق در حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی
۱۴	پژوهشگر ارشد دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس
۱۵	عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، محقق در حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی

کلید مصاحبه‌ها ابتدا به صورت کامل توسط محقق پیاده‌سازی و در نرم‌افزار مکس کیو.دی.ای ویرایش ۱۲ کدگذاری شد. روال انجام کار کدگذاری و طبقه‌بندی مطابق با دستورالعمل انجام پژوهش‌های نظریه داده‌بنیاد «اشتراوس و کوربین»^۱ (۱۹۹۴) بود، به طوری که ابتدا کدگذاری باز بر روی همه داده‌های دست اول انجام پذیرفت، در این مرحله با استفاده از فن مقایسه و تحلیل مستمر تحلیل و کدگذاری بلافاصله بعد از انجام هر مصاحبه انجام پذیرفت. که نتیجه آن دستیابی به ۴۳۵ مفهوم انتزاعی و ۱۰۱ مقوله فرعی و ۲۸ مقوله اصلی بود. سپس در مرحله کدگذاری محوری ارتباط بین مقوله‌های فرعی و اصلی شکل گرفت و همه مقوله‌ها حول مقوله محوری سامان یافتند. همچنین در طول فرایند تحلیل هر جا که نیاز بود، پژوهشگر اقدام به نگارش یادداشت‌های نظری مربوط به هر کد یا مقوله کرده است. در پایان در مرحله کدگذاری انتخابی، الگوی مفهومی و نظریه پیشنهادی مطابق با پارادایم پیشنهادی «اشتراوس و کوربین» و با پیروی از روش نظریه داده‌بنیاد نظام‌مند در قالب قضایای نظری ارائه شد.

روایی و پایایی ابزار: اعتمادپذیری پژوهش حاضر چنان‌که «لینکلن و گوبا»^۲ (۱۹۸۶) پیشنهاد می‌کنند با استفاده از سه شاخص، انتقال‌پذیری، ممیزی قابلیت اطمینان، قابل قبول بودن (روایی)

سنجیده شده است. از نظر «کرسول»^۱ پژوهشگران کیفی باید حداقل از دو راهبرد برای افزایش اعتبار پژوهش خود استفاده کنند (کرسول، ۲۰۰۵). جدول ۳ بیانگر اقدامات اجرایی به منظور حفظ اعتبار و پایایی در پژوهش حاضر است.

جدول ۳. اقدامات انجام شده برای حفظ اعتبار و پایایی

اقدام صورت گرفته	راهبرد تامین	زیرمعیارها	
انتخاب مصاحبه‌شوندگان براساس توصیه متخصصان	نمونه‌گیری بر مبنای اعتبار (قضاوتی) (استنو و هاجستون ^۲ ، ۱۹۸۱)	روایی داده‌های ورودی	روایی ورودی‌های پژوهش
انتخاب نمونه با توجه به نتایج تحلیل قبلی	نمونه‌گیری نظری اشتراوس و کوربین (۱۹۶۷)		
ارائه بازخورد مصاحبه به مصاحبه‌شونده و دریافت نظرات اصلاحی	بازخورد مشارکت‌کننده	روایی توصیفی مکسول (۱۹۹۲)	روایی تحلیل‌های پژوهش
بهره‌گیری از عبارات توصیفی مانند نقل قول در تفسیرها	استفاده از توصیف‌گرهای با حداقل مداخله	روایی تفسیری مکسول (۱۹۹۲)	
انتخاب مصاحبه‌شوندگان از بین افراد دارای زمینه پژوهشی یا اجرایی در حوزه‌های مرتبط	استفاده از روش نمونه‌گیری بر مبنای اعتبار (قضاوتی)		انتقال‌پذیری وصف تفصیلی همه جزئیات
	ارائه یک تصویر مفصل از زمینه‌ای که پژوهش در آن انجام شده		
در اختیار گذاشتن داده، روش‌ها و تصمیم‌ها با هدف بازبینی و موسکافی پژوهش توسط دیگر پژوهشگران	ممیزی قابلیت اطمینان توئینینگ ^۳ (۲۰۰۰)		قابلیت اطمینان
ارائه گزیده مصاحبه‌ها و نیز توضیح روند تحلیل داده‌ها تا دستیابی به نتایج پژوهش	ارائه جزئیات روش‌ها و داده‌های پژوهش		تایید‌پذیری
کدگذاری دو مصاحبه نمونه و محاسبه شاخص که برابر ۷۸ درصد بود	شاخص توافق درون موضوعی		پایایی

تجزیه و تحلیل داده‌ها: پژوهش حاضر براساس الگوی پیشنهادی «اشتراوس و کوربین» انجام شده که نتیجه آن در قالب پارادایم کدگذاری محوری در شکل ۱ قابل مشاهده است.

1. Creswell
3. Twining

2. Snow & Hacheston

شرایط علی

در پژوهش حاضر مصاحبه‌شوندگان در پاسخ به این که چرا و چگونه باید حاکمیت و نهادهای دولتی به سمت توسعه مشارکت الکترونیک حرکت کنند و چه عواملی موجب توسعه مشارکت الکترونیک در کشور می‌شود، موارد گوناگونی را بیان کردند که در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. مقوله‌های اصلی و فرعی مرتبط با شرایط علی

عنوان مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی
الزام اسناد بالادستی و سیاست‌های داخلی	اصل مردم‌سالاری دینی، توسعه دولت الکترونیک، توسعه نظام پایش شاخص‌های توسعه کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات، شفافیت اطلاعاتی، بهبود و مشارکت بخش غیردولتی در خدمات عمومی
الزامات (رژیم) جهانی	روند الکترونیکی‌شدن در دنیا، روند مدیریت دولتی شهروندمحور در دنیا، مشارکت الکترونیک ضعیف در کشور نسبت به سطح بین‌الملل
شرایط موجود نظام سیاست‌گذاری کشور	شکاف بین سیاست‌مداران و مردم، سیاست‌گذاری بسته، سیاست‌گذاری غیرمبتنی بر داده‌های واقعی جامعه، نیازمندی‌های جدید نظام سیاست‌گذاری، وضعیت نامطلوب مشارکت عمومی
ظهور ابزارهای جدید مشارکت الکترونیک	تنوع کانال مشارکت، ابزارهای فناورانه مشارکت الکترونیک، مزیت‌های مشارکت الکترونیک
مطالبات جدید جامعه در زمینه دموکراسی	بازتعریف مفهوم خدمات عمومی، لزوم جلب مشارکت عمومی، تغییر پارادایم‌های مدیریت دولتی و مطالبات جدید شهروندان
ظرفیت توسعه مشارکت الکترونیک در کشور	آمادگی الکترونیک، ظرفیت مشارکت عمومی در کشور، ظرفیت زیرساخت فنی موجود در کشور، ظرفیت قانونی

وضعیت موجود سیستم سیاست‌گذاری در کشور: شکاف بین سیاست‌گذاران و مردم که حاصل فقدان فضای گفتمان عمومی و کانال‌های اثربخش ارتباطی است، تصمیم‌گیری غیرمبتنی بر داده‌های واقعی جامعه، سیاست‌گذاری بسته، دموکراسی بخشی، برخی از ضعف‌های سیستم جاری سیاست‌گذاری کشور از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان هستند. به گفته ایشان: «شما می‌بینید که یک برنامه توسعه و یک چشم‌انداز تا ۱۴۰۴ نوشته شده با اهداف آرمانی نوشته شده اما به این اهداف نرسیدیم، شکاف بین جامعه و سیاست‌ها خیلی زیاد است؛ سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای که دولت دارد اتخاذ می‌کند هیچ‌وقت آن نتیجه مطلوب حاصل نمی‌شود و در کشور توسعه‌ای اتفاق نمی‌افتد (مصاحبه‌شونده ۸). همچنین رشد روزافزون فناوری موجب به‌وجود آمدن نیازمندی‌های

جدید شده است که از جمله این نیازمندی‌ها ضرورت حفظ سوابق و ارائه تاریخچه تصمیم‌گیری‌ها و همچنین نیاز به فناوری‌های تحلیل داده‌ها به‌ویژه داده‌های انبوه است که امروزه باتوجه به افزایش حجم داده‌ها، به یکی از نیازمندی‌های اساسی تصمیم‌گیران کلان در دنیا تبدیل شده است. الزامات (رژیم خط‌مشی) جهانی: یکی از شاخص‌هایی که در گزارش‌های بین‌المللی توسعه دولت الکترونیک به‌طور سالانه مورد سنجش قرار می‌گیرد، شاخص مشارکت الکترونیک است که در حال حاضر این شاخص برای ایران پایین‌تر از ۰/۲۵ است که بیانگر وضعیت نامطلوب مشارکت الکترونیک در ایران (رتبه ۱۹۶ در میان ۱۹۸ کشور جهان) است.

ظهور ابزارهای جدید مشارکت الکترونیک: پیشرفت لحظه‌ای فناوری‌های نوین ارتباطی اطلاعاتی و نفوذ این فناوری‌ها در زندگی روزمره افراد جامعه، موجب ظهور ابزارهای پر قابلیت در زمینه ارتباطات و در نتیجه مشارکت الکترونیک شده است که می‌توان به‌عنوان یکی از شرایط مشوق و تسهیل‌گر در زمینه توسعه مشارکت الکترونیک از آن نام برد.

ظرفیت توسعه مشارکت الکترونیک: خود به دو مقوله فرعی قابل طبقه‌بندی است، مقوله اول عبارت است از آمادگی الکترونیک که بیشتر معطوف به آمادگی جامعه برای کاربری سامانه‌های مشارکت الکترونیک است، مقوله دوم زیرساخت فنی و الکترونیکی موجود کشور است، یکی از مهم‌ترین عوامل علی توسعه مشارکت الکترونیک وجود زیرساخت فنی قابل قبول اعم از کانال‌های ارتباطی، مراکز داده و اینترنت قابل قبول با ضریب نفوذ بالا برای کاربری چنین سیستم‌هایی است. به نظر خبرگان وضعیت زیرساخت فنی موجود کشور در حال حاضر جوابگوی توسعه سامانه‌های مشارکت الکترونیک است.

توسعه سامانه‌های مشارکت الکترونیک: به‌طور قطع توسعه مشارکت الکترونیک در کشور، نیازمند طراحی و توسعه ابزارهای ویژه مشارکت الکترونیک کاربرپسند و با کاربری آسان از سوی نهادهای حاکمیتی و عمومی است که پیاده‌سازی این گونه ابزارها باید در توسعه خط‌مشی مشارکت الکترونیک کشور لحاظ شود.

مطالبات جدید شهروندان در زمینه حقوق شهروندی و دموکراسی و معرفی پارادایم‌های جدید مدیریت دولتی: امروزه با تغییر پارادایم‌های مدیریت و ظهور مطالبات جدید مردم در حوزه

حقوق شهروندی، بسیاری از شهروندان خواستار حضور جدی و مؤثر در تصمیم‌گیری‌های عمومی هستند، از طرف دیگر دولت‌ها نیز برای اجرای درست و کامل سیاست‌های خود نیازمند همراهی مردم هستند.

شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای در واقع همان عوامل مربوط به محیط کلان سیستم مورد بررسی هستند. به‌طور کلی می‌توان گفت عوامل محیطی متعددی بر روی توسعه مشارکت الکترونیک تأثیرگذار هستند. جدول ۵ مقولات تبیین‌کننده شرایط زمینه‌ای توسعه مشارکت الکترونیک را نشان می‌دهد.

جدول ۵. مقوله‌های اصلی و فرعی مرتبط با شرایط زمینه‌ای

عنوان مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی
توسعه روزافزون فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی	پذیرش فناوری‌های نوین توسط جامعه، فناوری‌های جدید فاوا، قابلیت‌های پیشرفته ابزار الکترونیک، نقش‌آفرینی فناوری اطلاعات و ارتباطات در دنیای امروز
محیط اقتصادی	وضعیت توسعه اقتصادی کشور، شاخص‌های رفاهی
فرهنگ مشارکت	فرهنگ اجتماعی مشارکت، فرهنگ سیاسی مشارکت
محیط سیاسی	روابط بین‌الملل، شرایط سیاسی داخلی

فرهنگ مشارکت: خود شامل فرهنگ اجتماعی مشارکت و فرهنگ سیاسی مشارکت در جامعه است. فرهنگ اجتماعی در اینجا ناظر بر مواردی چون فرهنگ جمع‌گرایی، اعتماد عمومی و تعهد ملی است و فرهنگ سیاسی مشارکت مبین مواردی چون اراده حاکمیت برای توسعه مشارکت عمومی، فرهنگ سیاسی پویا، نگرش مردم نسبت به مشارکت در حکمرانی است.

محیط سیاسی: شرایط سیاسی داخلی و خارجی که شامل مواردی چون روابط بین‌الملل، وضعیت انتقال فناوری و جایگاه کشور در منطقه و بحران‌های سیاسی درون‌مرزی و برون‌مرزی هستند.

توسعه روزافزون فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی؛ رشد بسیار سریع فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی به‌ویژه در حوزه ارتباطات از راه دور و موبایل و قابلیت‌های پیشرفته این ابزارهای الکترونیکی، در پاسخگویی به نیازمندی‌های حوزه خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری عمومی منجر به تغییرهای اساسی در شیوه زندگی و انجام امور چه در سطح افراد عادی و چه در سطح سازمان‌ها و دولت‌ها شده است، در زمینه خط‌مشی‌گذاری عمومی نیز بسیاری از ناممکن‌ها را چون دموکراسی

مستقیم، ممکن کرده همچنین خود بدعت‌گذار مفاهیم نوین و ساختارهای جدید شده است، مفاهیمی از جمله حکمرانی الکترونیک، جمع‌سپاری، شهروندی از راه دور و... از این جمله هستند. نکته بسیار مهم در رابطه با روند توسعه‌ای فناوری اطلاعات و ارتباطات، نحوه برخورد و واکنش جامعه در قبال این روند رو به رشد است، پذیرش فناوری‌های نوین توسط جامعه، عاملی است که بسیار مورد تأکید پاسخ‌دهندگان قرار گرفت. از نقطه نظر خبرگان، سطح پذیرش عمومی جامعه نسبت به فناوری‌های جدید به‌ویژه فناوری‌های ارتباطی و تلفن همراه، نسبتاً بالا بوده و شاید بیشترین چالش در این زمینه مربوط به پذیرش نهادها و سازمان‌های دولتی و عمومی است و نه عامه مردم و نه حتی بخش خصوصی زیرا به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان «الان کسب‌وکارهای الکترونیک و کسب‌وکارهای دیجیتال، تقریباً جای خودش را باز کرده، هرچند با یک تاخیر و مقاومت‌های بود ولی الان دیگر کارهاش دارد انجام می‌شود و استفاده از موبایل در تجارت به بالای ۶۰ درصد رسیده است (مصاحبه‌شونده ۵).

محیط اقتصادی: آخرین عامل زمینه‌ای مطرح‌شده در مصاحبه‌ها، محیط اقتصادی است که بیانگر وضعیت شاخص رفاهی مردم و وضعیت توسعه اقتصادی کشور است، این عامل از دو جهت بر مشارکت الکترونیک تأثیرگذار است، از یک‌سو امکان دسترسی به ابزار الکترونیکی نظیر رایانه و یا گوشی‌های هوشمند که خود نیازمند بهره‌مندی از یک سطح قابل قبول رفاهی برای کلیه افراد جامعه است و از سوی دیگر «نیاز به مشارکت عمومی و اجتماعی - سیاسی را می‌توان جزو نیازهای سطوح بالای افراد، نظیر نیازهای اجتماعی طبقه‌بندی کرد، بنابراین براساس هرم نیازهای مزلو، این نیاز در صورتی در جامعه به‌صورت فعال مطرح می‌شود که سطوح اولیه نیاز افراد تا حدودی تأمین شده باشد (مصاحبه‌شونده ۱۵).

شرایط مداخله‌گر (ملاحظات توسعه)

براساس آنچه مصاحبه‌شوندگان بیان داشتند، انتخاب سازوکارهای توسعه مشارکت الکترونیک، متأثر از برخی ملاحظات اساسی است. مقولات مربوط به این بخش در جدول ۶ نوشته شده است.

جدول ۶. مقولات اصلی و فرعی زیرمجموعه شرایط میانجی (مداخله‌گر)

عنوان مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی
پذیرش سیستم مشارکت الکترونیک	پذیرش ابزارهای الکترونیک مشارکت در جامعه، پذیرش مشارکت الکترونیک در حاکمیت
ملاحظات بازیگران توسعه مشارکت الکترونیک	بازیگران فراقوه‌ای، بازیگران اجتماعی، بازیگران سطح نظام اداری، مشارکت بازیگران سیستم در تدوین خط‌مشی مشارکت الکترونیک
ملاحظات پیاده‌سازی سیستم مشارکت الکترونیک	برنامه‌ریزی برای توسعه مشارکت الکترونیک، برون‌سپاری پیاده‌سازی سیستم مشارکت، پیاده‌سازی آزمایشی و مرحله‌ای، پیاده‌سازی در اشکال متفاوت، تسهیل شرایط مشارکت، تنوع کانال‌های مشارکت، در نظر گرفتن اقبال آسیب‌پذیر، رویکرد اجتماعی - فنی در پیاده‌سازی، طراحی اقتضایی سیستم مشارکت، ملاحظات پشتیبانی و توسعه سیستم
ملاحظات توسعه سیستم مشارکت الکترونیک	ملاحظات سیاسی طراحی، طراحی اقتضایی سیستم مشارکت، ملاحظات محتوایی
ملاحظات فنی توسعه سیستم مشارکت الکترونیک	معماری سیستم مشارکت الکترونیک ملاحظات امنیتی و محرمانگی، ملاحظات یکپارچگی و تمرکز

ملاحظات سیاسی: به‌علت حساسیت موضوع مشارکت عمومی و ارتباط تنگاتنگ آن با مقوله مشارکت سیاسی، لزوم توجه به سطح حساسیت موضوعات در مشارکت الکترونیک، در نظر گرفتن سازوکار مناسب برای تشخیص صلاحیت مشارکت‌کنندگان و سطح مشارکت مطلوب برای گروه‌های مختلف و به‌عبارت دیگر لایه‌بندی مشارکت الکترونیک، از جمله موارد بسیار مهم در طراحی سیستم هستند. البته حضور مردم در کلیه مراحل خط‌مشی‌گذاری و سطوح مختلف تأثیرگذاری در مراحل مختلف، به‌عنوان یک اصل مورد تأکید خبرگان قرار گرفت. همچنین در طراحی فرایند مشارکت الکترونیک، تطابق کامل این فرایند با فرایند اصلی خط‌مشی‌گذاری نیز از موارد حائز اهمیت به‌شمار می‌روند، طراحی اقتضایی به‌دلیل مسئله‌محور بودن موضوع مشارکت و لزوم در نظر گرفتن مقتضیات خاص هریک از حوزه‌های خط‌مشی‌گذاری است. تعیین مالکیت سیستم و نقش دولت در توسعه سیستم مشارکت الکترونیک، صحت‌سنجی محتوای الکترونیکی و مسئولیت محتوای به‌اشتراک گذاشته‌شده از جمله مواردی است که در انتخاب راهکار توسعه مشارکت الکترونیک باید مدنظر قرار گیرند.

ملاحظات فنی: از جمله این ملاحظات نحوه طراحی و معماری سیستم که نشانگر نحوه تعاملات

کنش‌گران سیستم و نحوه قرارگرفتن زیرسیستم‌ها و ارتباط آن‌ها با یکدیگر است. ملاحظات امنیتی شامل محرمانگی، یکپارچگی و تمرکز به دلیل حساسیت بالای سیستم نیز مدنظر هستند. ملاحظات بازیگران توسعه مشارکت الکترونیک: در توسعه مشارکت الکترونیک بازیگران متعددی نقش ایفا می‌کنند که موفقیت طرح یا طرح‌های توسعه مشارکت الکترونیک می‌تواند به شدت متأثر از نگرش و عملکرد آن‌ها شود.

پذیرش سیستم مشارکت الکترونیک: دیگر عامل میانجی که بر روی موفقیت توسعه مشارکت الکترونیک تأثیرگذار است خود پذیرش سیستم است، چه از طرف آحاد ملت و چه از طرف حاکمیت و نهادهای عمومی.

ملاحظات پیاده‌سازی: بسیاری از ملاحظات باید در زمان اجرا و پیاده‌سازی سیستم مشارکت الکترونیک مدنظر قرار گیرند مواردی چون نحوه برنامه‌ریزی، برون‌سپاری یا ترک برون‌سپاری و روش پیاده‌سازی، از این دست هستند.

پدیده اصلی و ابعاد آن

همان‌طور که بیان شد، پژوهش حاضر حول محور توسعه مشارکت الکترونیک انجام شد. در جدول ۷، مقوله‌های تبیین‌کننده توسعه مشارکت الکترونیک در کشور ارائه شده است.

جدول ۷. مقولات اصلی و فرعی زیرمجموعه پدیده اصلی و ابعاد آن

عنوان مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی
چرخه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری	مشارکت الکترونیک در مسئله‌یابی، مشارکت الکترونیک در دستور کارگذاری، مشارکت الکترونیک در شکل‌گیری خط‌مشی، مشارکت الکترونیک در تصمیم‌گیری و تصویب، مشارکت الکترونیک در اجرا، مشارکت الکترونیک در ارزیابی
خط‌مشی مشارکت الکترونیک	حوزه‌های مشارکت الکترونیک، سطوح مختلف مشارکت الکترونیک، فرایند خط‌مشی‌گذاری مشارکت الکترونیک، طیف مشارکت الکترونیک
سیستم مشارکت الکترونیک	ویژگی‌های کارکردی سیستم مشارکت الکترونیک، ویژگی‌های غیر کارکردی سیستم مشارکت الکترونیک، نیازمندی‌های اطلاعاتی، نیازمندی‌های ارتباطی

درواقع براساس نظر کلیه مصاحبه‌شوندگان، مشارکت الکترونیک خود یک مسئله عمومی است، مسئله‌ای که نیازمند خط‌مشی‌گذاری متناسب با آن است. خط‌مشی که در راستای اجرای آن اقدامات متعدد و طرح‌های مختلف در سطوح مختلف قابل تعریف است. موضوع دیگری که می‌توان در خصوص

توسعه مشارکت الکترونیک بیان کرد این است که فرایند مشارکت الکترونیک در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی طی چرخه‌ای مطابق با چرخه خط‌مشی‌گذاری شامل مشارکت الکترونیک در شناسایی مسئله و دستور کارگذاری، مشارکت در تدوین و شکل‌گیری خط‌مشی، مشارکت در مشروعیت‌بخشی، مشارکت در اجرا و مشارکت در ارزیابی و نظارت انجام می‌پذیرد. بر همین اساس، پیاده‌سازی سیستم مشارکت الکترونیک در فرایند خط‌مشی‌گذاری باید با حفظ این جامعیت و در نظر گرفتن امکان مشارکت الکترونیک در کل چرخه خط‌مشی‌گذاری صورت پذیرد زیرا بدون حفظ این جامعیت نمی‌توان به یک مشارکت الکترونیک معنادار دست پیدا کرد. از طرفی بی‌شک توسعه مشارکت الکترونیک منوط به طراحی و توسعه ابزارهای مشارکت الکترونیک است. به همین جهت یکی از مقوله‌های اصلی خود سیستم مشارکت الکترونیک است. سیستمی که خود دارای یک سری ویژگی‌های کارکردی و غیر کارکردی است که این ویژگی‌ها در کدهای مستخرج از مصاحبه‌های انجام شده در پژوهش به دست آمده است.

راهِبردها

مصاحبه‌شوندگان درخصوص راهبردها و اقدامات اصلی که باید در راستای توسعه مشارکت الکترونیک انجام شود موارد متعددی را بیان کردند. مقولات به دست آمده در این بخش در جدول ۸ نشان داده شده است.

جدول ۸. مقولات اصلی و فرعی زیرمجموعه راهبردها

عنوان مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی
بسترسازی فرهنگی- اجتماعی	توانمندسازی و ارتقای آگاهی‌های عمومی، ضرورت بسترسازی قبل از توسعه ابزار، فرهنگ‌سازی مشارکت عمومی
توسعه جامعه اطلاعاتی	توسعه دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات، فرهنگ الکترونیکی، توسعه حکمرانی الکترونیک، توسعه زیرساخت فناوری اطلاعات و ارتباطات
زمینه‌سازی سیاسی و نهادی	بسترسازی قانونی، تحول نظام اداری، فراهم کردن فضای مردم‌سالاری
توسعه آگاهانه و فعال فضای مجازی	آسیب‌شناسی توسعه فضای مجازی، درک درست از فضای مجازی، سیاست‌گذاری فعالانه حاکمیت در قبال فضای مجازی
بومی‌سازی مشارکت الکترونیک در ایران	ضرورت بومی‌سازی مشارکت الکترونیک، مطالعه وضعیت مشارکت الکترونیک در سطح بین‌الملل، مفهوم‌سازی مشارکت الکترونیک در ایران، آینده‌پژوهی مشارکت الکترونیک
توسعه سامانه‌های حاکمیتی مشارکت	توسعه سیستم‌های مشارکت الکترونیک در نهادهای حاکمیتی، رسانه‌های اجتماعی حاکمیتی
تجزیه و تحلیل گروه‌های ذینفع خط‌مشی‌گذاری	شناسایی گروه‌های ذی‌نفع و انگیزه‌هایشان در سطح ملی، مطالعه رفتار گروه‌های ذی‌نفع، منابع در اختیار گروه‌های ذی‌نفع

از نظر بیشتر مصاحبه‌شوندگان، مهم‌تر از آن‌که ابزارهای مشارکت الکترونیک توسعه یابد، لازم است بسترسازی آن ایجاد شود تا بتوان به نتایج اثربخشی در این رابطه دست یافت. بنابراین راهبردهای این بخش در دو دسته راهبردهای عمومی یا بسترساز و راهبردهای اختصاصی ارائه می‌شوند.

بسترسازی فرهنگی- اجتماعی: «برای استفاده مؤثر از ابزارهای الکترونیک ابتدا باید فرهنگ مشارکت عمومی در کشور بالا برود (مصاحبه‌شونده ۴).

توسعه آگاهانه و فعال فضای مجازی: به مفهوم درک درست از آسیب‌ها و فرصت‌های فضای مجازی و بکارگیری رویکرد فعال به‌جای منفعل در برخورد با این فضا است.

زمینه‌سازی سیاسی و نهادی: اقداماتی چون تبیین زیرساخت قانونی مشارکت، تغییر نگرش سیاست‌مداران نسبت به مشارکت عمومی از یک دیدگاه تزئینی و غیرضروری به یکی از عناصر اصلی سیاست‌گذاری، اعتمادسازی و فراهم‌کردن فضای مردم‌سالاری از طریق ایجاد فضای آزادی بیان، تقویت رسانه‌ها و توسعه احزاب و تشکل‌ها، از جمله اقدامات زمینه‌سازی سیاسی به‌شمار می‌آیند. همچنین راهبردهای عمومی مطرح‌شده و بکارگیری برخی راهبردهای اختصاصی نیز به‌منظور توسعه مشارکت الکترونیک ضروری است.

تجزیه و تحلیل گروه‌های ذی‌نفع خط‌مشی‌گذاری: توسعه مشارکت الکترونیک بسیاری از روابط و مناسبات را دست‌خوش تغییر می‌کند «وقتی مشارکت الکترونیکی عمومی داشته باشیم آن‌وقت باید گروه‌های مختلف ذی‌نفع را بتوانید قانع کنید و این می‌تواند بازی‌های سیاسی را تجدید کند» (مصاحبه‌شونده ۱)

توسعه سامانه‌های حاکمیتی مشارکت: مشارکت الکترونیک به تعریف سازمان ملل، مشارکت فعالانه مردم در امور حاکمیتی است که حاکمیت با بهره‌گیری از فرصت‌ها و قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در اختیار شهروندان خود قرار می‌دهند، در نتیجه یکی از وظایف اصلی حاکمیت توسعه سامانه‌های حاکمیتی چه از طریق پرتال‌های دولتی و چه ارائه برنامه‌های کاربردی تلفن همراه یا ایجاد شبکه‌های اجتماعی و انجمن‌های گفتگو است.

مفهوم‌سازی مشارکت الکترونیک: یکی از راهبردهای اساسی برای توسعه خط‌مشی مشارکت

الکترونیک در کشور مفهوم‌سازی مشارکت الکترونیک در کشور با توجه به مقتضیات بومی است، در نظر گرفتن ابعاد سیاسی، اسلامی، مدیریتی، طراحی خدمت، طبیعت سلسه‌مراتبی و طراحی شاخص ارزیابی الکترونیک و تعیین سطح مطلوب مشارکت برای هدف‌گذاری، باید با توجه به فرهنگ و نیازمندی‌های خاص مردم و در نظر گرفتن ساختار حاکمیت و فرایند موجود خط‌مشی‌گذاری در ایران صورت پذیرد و اتکای صرف به پژوهش‌های بین‌المللی پاسخگو نخواهد بود. با این وجود باید اذعان داشت که هیچ طرح توسعه مشارکت الکترونیکی بی‌نیاز از مطالعه طرح‌ها و تجارب اجرایی قبلی نبوده و نیست.

پیامدها

توسعه مشارکت الکترونیک بی‌شک پیامدهای زیادی برای جامعه خواهد داشت که این پیامدها را می‌توان در دو سطح مردم و حاکمیت مورد بررسی و مطالعه قرارداد. در جدول ۹ مقولات مربوط به پیامدها ارائه شده است.

جدول ۹. مقوله‌های اصلی و فرعی مرتبط با پیامدها

عنوان مقوله اصلی	مقوله‌های فرعی
حکمرانی مشارکتی	رابطه نزدیک مردم و حاکمیت، ساختار سیاسی مشارکت‌جو، سیاست‌گذاری مشارکتی
جامعه مشارکت‌جو	ارتقای سرمایه اجتماعی ملی، ظهور رفتار شهروندی در جامعه، وحدت و تعلق ملی
توسعه پایدار مبتنی بر مردم	توسعه سیاسی مبتنی بر مردم، توسعه اقتصاد مردمی، عدالت اجتماعی و رفع تبعیض‌ها

توسعه جامعه مشارکت‌جو: عنوانی است که پژوهشگر در زیر آن، پیامدهای مربوط به جامعه مدنی اعم از سازمان‌های مردم‌نهاد، رسانه‌ها و احاد ملت را طبقه‌بندی کرده است.

حکمرانی مشارکتی: از طرف دیگر مهم‌ترین پیامد توسعه مشارکت الکترونیک در کشور را می‌توان در حوزه حاکمیت و تحول و حرکت به سوی حکمرانی مشارکتی انتظار داشت.

توسعه پایدار مبتنی بر مردم: توسعه پایدار کشور به‌عنوان یکی از پیامدهای توسعه مشارکت الکترونیک است «مهم‌ترین پیامد مشارکت الکترونیک تقویت پایه‌های نظام و تحقق اهداف چشم‌انداز است که ترسیم‌کننده آینده حکمرانی کشور است» (مصاحبه‌شونده ۸).

قضایای نظری

قضیه ۱: الزامات داخلی و خارجی و پیشرانه‌های فناورانه-اجتماعی موجب حرکت کشور به سمت توسعه مشارکت الکترونیک شده است.

زیرقضیه ۱-۱: سیاست‌های داخلی و الزامات اسناد بالادستی از یک سو و رژیم خط‌مشی جهانی، از سوی دیگر، توسعه مشارکت الکترونیک در کشور را از یک موضوع تزئینی به موضوعی حیاتی و ضروری تبدیل کرده است.

زیرقضیه ۱-۲: توسعه مشارکت الکترونیک یک راهکار اثربخش برای برطرف‌ساختن بسیاری از ضعف‌های موجود در سیستم سیاست‌گذاری کشور است.

زیرقضیه ۱-۳: ظهور ابزارهای نوین مشارکت الکترونیک، توسعه مشارکت الکترونیک را تسهیل کرده است.

زیرقضیه ۱-۴: توسعه مشارکت الکترونیک پاسخی برای مطالبات جدید مردم در زمینه تحقق دموکراسی و مداخله مستقیم در تصمیم‌گیری‌های عمومی است.

قضیه ۲: اجرای راهبردهای توسعه مشارکت الکترونیک به‌طور خاص متأثر از کلان‌روندهای فرهنگی-اجتماعی و فشار توسعه فناوری‌های اطلاعاتی ارتباطی در جامعه است.

زیرقضیه ۲-۱: فرهنگ مشارکت در جامعه بر روی اثربخشی مشارکت الکترونیک موثر است.

زیرقضیه ۲-۲: توسعه روزافزون فناوری‌های اطلاعاتی، ارتباطی و پذیرش و فشار این فناوری‌ها در جامعه موجب تسریع پیاده‌سازی راهبردهای توسعه مشارکت الکترونیک در کشور می‌شود.

قضیه ۳: توسعه مشارکت الکترونیک نیازمند اتخاذ راهبرد پذیرش و گفت‌وگو سازی ملی است.

زیرقضیه ۳-۱: توسعه مشارکت الکترونیک نیازمند راهبردهای عمومی بسترسازی اجتماعی، سیاسی، فراهم‌ساختن زیرساخت فنی-قانونی، ایجاد زمینه پذیرش در حاکمیت و جامعه و توانمندسازی شهروندان است.

زیرقضیه ۳-۲: توسعه مشارکت الکترونیک در ایران نیازمند بومی‌سازی مفهومی و عملیاتی یا توجه به مقتضیات بومی سیاسی-فرهنگی ایران است.

قضیه ۴: توسعه مشارکت الکترونیک شامل مولفه‌های توسعه سیستم مشارکت الکترونیک، خط‌مشی مشارکت الکترونیک و چرخه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری است.

زیرقضیه ۱-۴: فرایند مشارکت الکترونیک در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی طی چرخه‌ای مطابق با چرخه خط‌مشی‌گذاری صورت می‌پذیرد.

زیرقضیه ۲-۴: توسعه مشارکت الکترونیک خود یک خط‌مشی عمومی است که حاصل فرایند خط‌مشی‌گذاری مشارکت الکترونیک در فضای پذیرش و گفتمان‌سازی ملی است و لازم است برای هریک از حوزه‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی متناسب با مقتضیات آن حوزه طراحی و پیاده‌سازی شود.

زیرقضیه ۳-۴: توسعه مشارکت الکترونیک نیازمند توسعه سیستم (ابزار) مشارکت الکترونیک است.

قضیه ۵: انتخاب سازوکارهای توسعه مشارکت الکترونیک باید با توجه به ملاحظه‌های متعدد فنی، سیاسی و اجتماعی صورت پذیرد.

زیرقضیه ۵-۱: در توسعه مشارکت الکترونیک لازم است ملاحظات بازیگران اصلی توسعه مشارکت الکترونیک مدنظر قرار گیرد.

زیر قضیه ۵-۲: در انتخاب سازوکارهای توسعه مشارکت الکترونیک باید به ملاحظه‌های سیاسی توجه ویژه داشت.

زیرقضیه ۵-۳: طراحی سیستم مشارکت الکترونیک باید به صورت اقتضایی و متناسب با مسئله مشارکت و سازمان مشارکت‌پذیر صورت پذیرد.

زیرقضیه ۵-۴: در طراحی سیستم مشارکت الکترونیک باید ملاحظه‌های امنیتی و یکپارچگی لحاظ شود.

زیرقضیه ۵-۵: ملاحظه‌های متعددی بر پیاده‌سازی سیستم مشارکت الکترونیک از نظر اجرایی و انتخاب نوع و روش پیاده‌سازی مترتب است.

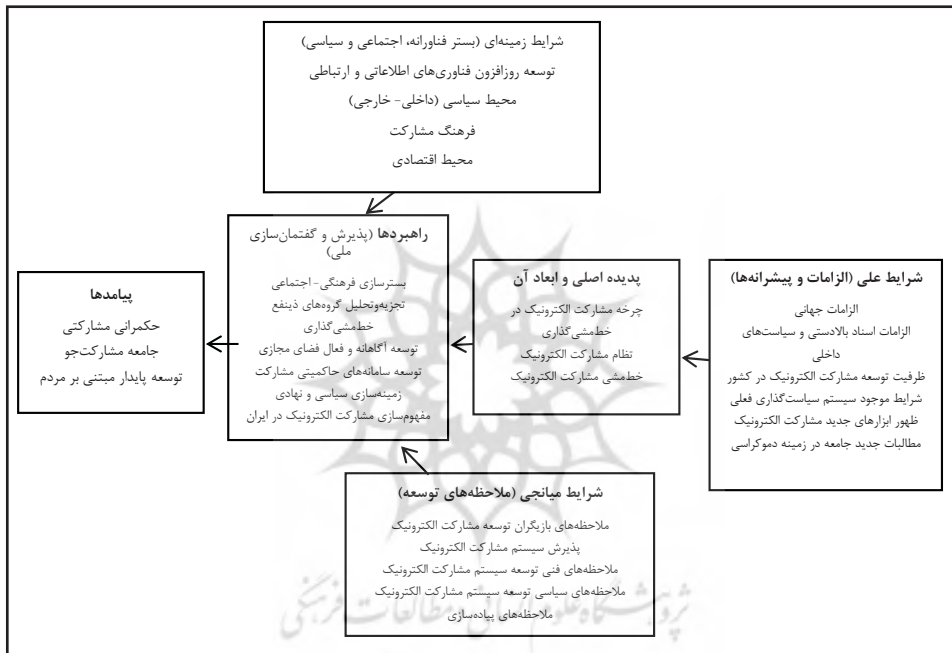
قضیه ۶: راهبردهای توسعه مشارکت الکترونیک منجر به ظهور جامعه مشارکت‌جو و حکمرانی مشارکتی و توسعه پایدار مبتنی بر مردم در کشور می‌شود.

زیرقضیه ۶-۲: اجرا و پیاده‌سازی مشارکت الکترونیک گام اساسی برای تحقق حکمرانی مشارکتی در کشور است.

زیرقضیه ۶-۲: توسعه مشارکت الکترونیک منجر به ظهور جامعه مشارکت‌جو می‌شود.

زیرقضیه ۶-۳: توسعه مشارکت الکترونیک منجر به توسعه پایدار مبتنی بر مردم در کشور

می‌شود.

شکل ۱. پارادایم کدگذاری محوری

بحث و نتیجه‌گیری

ارائه الگوی قابل پیاده‌سازی و اثربخش مشارکت الکترونیک در هر کشور مستلزم بررسی میدانی شرایط بومی هر کشور است و ارائه الگوی جهان‌شمول در این رابطه امکان‌پذیر نیست (سیلوا، ۲۰۱۶)، در پژوهش حاضر با بررسی مدل‌ها و چارچوب‌های مشارکت الکترونیک، ابعاد اولیه مشارکت الکترونیک استخراج شد، سپس با استفاده از ابعاد استخراج شده از طریق مصاحبه‌های انجام‌شده با خبرگان، این ابعاد تکمیل و برای سیستم خط‌مشی‌گذاری ایران بومی‌سازی شدند. در

جدول ۱۰ نتایج این پژوهش در مقایسه با پژوهش‌های پیشین ارائه شده است.

جدول ۱۰. مقایسه نتایج پژوهش با پژوهش‌های پیشین

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	سابقه نظری در ادبیات موضوع
الزامات (رژیم) جهانی سیاست‌های داخلی و الزام اسناد بالادستی	روند الکترونیکی‌شدن در دنیا، روند مدیریت دولتی شهروندمحور در دنیا، مشارکت الکترونیک ضعیف در کشور نسبت به سطح بین‌الملل	سیلوا (۲۰۱۶) باعنوان روند توسعه دولت الکترونیک در دنیا و حاکمیت مبتنی بر مردم ^۱
ظهور ابزارهای جدید مشارکت الکترونیک	اصل مردم‌سالاری دینی، توسعه دولت الکترونیک، توسعه نظام پایش شاخص‌های توسعه کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات، شفافیت اطلاعاتی، بهبود و مشارکت بخش غیردولتی در خدمات عمومی	سیلوا (۲۰۱۶) باعنوان توسعه دولت الکترونیک- سایر موارد بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
مطالبات جدید شهروندان در زمینه حقوق شهروندی و دموکراسی	تنوع کانال مشارکت، ابزارهای فناورانه مشارکت الکترونیک، مزیت‌های مشارکت الکترونیک	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
ظرفیت توسعه مشارکت الکترونیک در کشور	بازتعریف مفهوم خدمات عمومی، لزوم جلب مشارکت عمومی، تغییر پارادایم‌های مدیریت دولتی و مطالبات جدید شهروندان	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
خطمشی مشارکت الکترونیک	آمادگی الکترونیک، ظرفیت مشارکت عمومی در کشور، ظرفیت زیرساخت فنی موجود کشور، ظرفیت قانونی	سیلوا (۲۰۱۶) آمادگی الکترونیک- اکلین (۲۰۰۷)؛ کلمنت و شید (۲۰۰۰)؛ دسترسی به زیرساخت ذخیره اطلاعات- سایر موارد بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
سیستم (ابزار) مشارکت الکترونیک	حوزه‌های مشارکت الکترونیک، سطوح مختلف مشارکت الکترونیک، فرایند خطمشی‌گذاری مشارکت الکترونیک، طیف مشارکت الکترونیک	مکینتاش (۲۰۰۸)؛ سازمان اقتصاد جهانی (۲۰۰۱)؛ انوا (۲۰۰۰)؛ سالم (۲۰۱۶)؛ سغد (۲۰۰۰) با عنوان طیف مشارکت الکترونیک- سیلوا (۲۰۱۶) با عنوان حوزه‌های خطمشی‌گذاری عمومی
	ویژگی‌های کارکردی سیستم مشارکت الکترونیک، ویژگی‌های غیر کارکردی سیستم مشارکت الکترونیک، نیازمندی‌های اطلاعاتی، نیازمندی‌های ارتباطی	مکینتاش (۲۰۰۴)؛ ویمر و همکاران (۲۰۱۲) و ارگازاکیس ^۲ (۲۰۱۱)

ادامه جدول ۱۰. مقایسه نتایج پژوهش با پژوهش‌های پیشین

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	سابقه نظری در ادبیات موضوع
چرخه مشارکت الکترونیک در خط‌مشی‌گذاری	مشارکت الکترونیک در مسئله‌یابی، مشارکت الکترونیک در دستور کار‌گذاری، مشارکت الکترونیک در شکل‌گیری خط‌مشی، مشارکت الکترونیک در تصمیم‌گیری و تصویب، مشارکت الکترونیک در اجرا، مشارکت الکترونیک در ارزیابی	مکینتاش (۲۰۰۴) با عنوان مشارکت در چرخه خط‌مشی‌گذاری
ملاحظات فنی توسعه سیستم مشارکت الکترونیک	معماری سیستم مشارکت الکترونیک ملاحظات امنیتی و محرمانگی، ملاحظات یکپارچگی و تمرکز	ویمر و شرر (۲۰۱۶)؛ ویمر و همکاران (۲۰۱۲) با عنوان معماری سیستم «لین و لی» (۲۰۰۱)؛ کلمنت و شید ^۱ (۲۰۰۰) با عنوان ملاحظات محرمانگی و امنیتی
ملاحظات سیاسی توسعه سیستم مشارکت الکترونیک	ملاحظات سیاسی طراحی، طراحی اقتضایی سیستم مشارکت، ملاحظات محتوایی	مکینتاش (۲۰۰۴) با عنوان فرایند تصمیم‌گیری - سایر موارد بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
ملاحظات پیاده‌سازی سیستم مشارکت الکترونیک	برنامه‌ریزی برای توسعه مشارکت الکترونیک، برون‌سپاری و پیاده‌سازی سیستم مشارکت، پیاده‌سازی آزمایشی و مرحله‌ای، پیاده‌سازی در اشکال متفاوت، تسهیل شرایط مشارکت، تنوع کانال‌های مشارکت، در نظر گرفتن اقبال آسب‌پذیر، رویکرد اجتماعی - فنی در پیاده‌سازی، طراحی اقتضایی سیستم مشارکت، ملاحظات پشتیبانی و توسعه سیستم	ویمر و شرر (۲۰۱۶)؛ اکلین (۲۰۰۷) با عنوان رویکرد اجتماعی - مکینتاش (۲۰۰۴) با عنوان دسترس‌پذیری اقبال - سایر موارد بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
پذیرش سیستم مشارکت الکترونیک	پذیرش ابزارهای الکترونیک مشارکت در جامعه، پذیرش مشارکت الکترونیک در حاکمیت	لی و کیم (۲۰۱۴) با عنوان کیفیت پاسخگویی درک شده توسط مشارکت‌کننده
توسعه روزافزون فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی	پذیرش فناوری‌های نوین توسط جامعه، فناوری‌های جدید فناوری اطلاعات و ارتباطات، قابلیت‌های پیشرفته ابزار الکترونیک، نقش‌آفرینی فناوری اطلاعات و ارتباطات در دنیای امروز	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
شرایط اقتصادی	وضعیت توسعه اقتصادی کشور، شاخص‌های رفاهی	مکینتاش (۲۰۰۴)؛ استروم و همکاران، (۲۰۱۲) با عنوان عوامل اقتصادی موفقیت
فرهنگ مشارکت	فرهنگ اجتماعی مشارکت، فرهنگ سیاسی مشارکت	مکینتاش (۲۰۰۴)؛ لی و کیم (۲۰۱۴) با عنوان عوامل فرهنگی موفقیت

ادامه جدول ۱۰. مقایسه نتایج پژوهش با پژوهش‌های پیشین

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	سابقه نظری در ادبیات موضوع
محیط سیاسی	روابط بین‌الملل، شرایط سیاسی داخلی	مکینتاش (۲۰۰۴)؛ استروم و همکاران (۲۰۱۲) باعنوان عوامل سیاسی موفقیت
تجزیه و تحلیل گروه‌های ذینفع خط‌مشی‌گذاری	شناسایی گروه‌های ذی‌فعل و انگیزه‌هایشان در سطح ملی، مطالعه رفتار گروه‌های ذی‌نفع، منابع در اختیار گروه‌های ذی‌نفع	مکینتاش (۲۰۰۴ و ۲۰۰۶) باعنوان انگیزه‌ها، رفتار، نتایج مشارکت‌کنندگان-ویمر و شرز باعنوان بازیگران خط‌مشی
بومی‌سازی مشارکت الکترونیک در ایران	ضرورت بومی‌سازی مشارکت الکترونیک، مطالعه وضعیت مشارکت الکترونیک در سطح بین‌الملل، مفهوم سازی مشارکت الکترونیک در ایران، آینده‌پژوهی مشارکت الکترونیک	سیلوا (۲۰۱۶) با نوان بومی‌سازی- سایر موارد بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
سعه آگاهانه و فعال فضای مجازی	اسیب شناسی توسعه فضای مجازی، درک درست از فضای مجازی، سیاست‌گذاری فعالانه حاکمیت در قبال فضای مجازی	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
زمینه‌سازی سیاسی- نهادی	بسترسازی قانونی، تحول نظام اداری، فراهم کردن فضای مردم‌سالاری	کلمنت و شید (۲۰۰۰)؛ اکلین (۲۰۰۷) باعنوان دسترسی به حکمرانی و فرایندهای دموکراتیک
توسعه جامعه اطلاعاتی	توسعه دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات، توسعه حکمرانی الکترونیک، توسعه زیرساخت فناوری اطلاعات و ارتباطات، فرهنگ الکترونیکی،	کلمنت و شید (۲۰۰۰)؛ اکلین (۲۰۰۷) و مکینتاش (۲۰۰۴) باعنوان دسترسی به خدمات، امکانات ذخیره و تأمین اطلاعات-تجهیزات فیزیکی-نرم‌افزارها، سواد دیجیتالی و تسهیلات اجتماعی و شکاف دیجیتالی
بسترسازی فرهنگی- اجتماعی	توانمندسازی و ارتقای آگاهی‌های عمومی، ضرورت بسترسازی قبل از توسعه ابزار، فرهنگ‌سازی مشارکت عمومی	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
حکمرانی مشارکتی	رابطه نزدیک مردم و حاکمیت، ساختار سیاسی مشارکت‌جو، سیاست‌گذاری مشارکتی	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع
جامعه مشارکت‌جو	ارتقای سرمایه اجتماعی ملی، ظهور رفتار شهروندی در جامعه، وحدت و تعلق ملی	مکینتاش (۲۰۰۴)
توسعه پایدار مبتنی بر مردم	توسعه سیاسی مبتنی بر مردم، توسعه اقتصادی مردمی، عدالت اجتماعی و رفع تبعیض‌ها	بدون سابقه نظری در ادبیات موضوع

پیشنهادها

به سیاست‌گذاران پیشنهاد می‌شود با در نظر داشتن ملاحظات بازیگران توسعه مشارکت الکترونیک، ملاحظات سیاسی طراحی، ملاحظات فنی و پیاده‌سازی به تدوین خط‌مشی مشارکت الکترونیک

بپردازند. در این میان برخی از پیشنهادهای اجرایی شامل تدوین سند ملی توسعه مشارکت الکترونیک، تعریف جایگاه مشخص مشارکت الکترونیک در فرایند سیاست‌گذاری عمومی و تعیین وظایف هریک از بازیگران در فرایند توسعه مشارکت الکترونیک، بومی‌سازی مشارکت الکترونیک در ایران با در نظر گرفتن طرح‌های بین‌المللی انجام شده و حمایت از طراحی و توسعه سکوه‌های داخلی، اجرای سیاست‌های توانمندسازی و عقلانیت‌پروری در جامعه و توسعه سامانه‌های حاکمیتی مشارکت در کنار بهره‌گیری از رسانه‌های اجتماعی است. همچنین به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود با در نظر گرفتن الگوی ارائه شده به ارائه مدل‌های پیاده‌سازی عملیاتی با توجه به مقتضیات هریک از حوزه‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی بپردازند.

منابع

- قلی‌پور، آرین و پیران‌نژاد، علی. (بهار ۱۳۸۷). ارتقای اعتماد عمومی و دموکراسی الکترونیکی: تبیین نقش دولت الکترونیک. *پژوهش‌های مدیریت در ایران*، ۱۲(۱)، صص ۲۱۹-۲۵۶. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=106268>
- اسماعیلزاده، حسن، هواسی، علی و توانا، مهدی. (تابستان ۱۳۹۴). بررسی عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی موثر بر مشارکت سیاسی. *فصلنامه دانش‌انتظامی لرستان*، ۳(۲)، صص ۷۸-۹۴. قابل بازیابی از: <http://talar.jrl.police.ir/backend/uploads/25b891934a71ef34bd1076426208c6026dee5780.pdf>
- الوانی، مهدی. (۱۳۸۱). راهکارهای مشارکت عامه مردم در خط‌مشی‌گذاری عمومی. *مجله مجتمع آموزش عالی قم*، ۴(۱۳)، صص ۵-۱۷. قابل بازیابی از: https://jlt.ut.ac.ir/article_11250.html
- حراقی، مسعود و مقاتلی، نعیم. (۱۳۹۰). ارائه مدل ساختاری سرمایه اجتماعی و مشارکت اجتماعی، سیاسی و ورزشی جوانان. *فصلنامه دانش‌انتظامی بوشهر*، ۲(۶)، صص ۱۲۷-۱۵۴. قابل بازیابی از: <http://journals.police.ir/backend/uploads/d4ddcd9edc6fb1b346739275a512ad4cd3fa35bc.pdf>
- ربانی‌خوارسگانی، رسول؛ وارثی، حمیدرضا و اخوان مهدوی، محسن. (۱۳۹۰). بررسی نقش و جایگاه سواد اطلاعاتی بر مشارکت الکترونیکی شهروندان در مدیریت شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان). *نشریه مدیریت شهری*، ۹(۲۷)، صص ۱۹۷-۲۱۵. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/Fa/Journal/ViewPaper.aspx?id=150446>
- طباطباییان، سیدحسب‌الله؛ منوچهر؛ حنفی‌زاده، پیام؛ نقی‌زاده، محمد و نیرومند، پوراندخت. (تابستان ۱۳۹۱). الگوی بهبود توانمندی فناوریانه در نگاه‌های دانش بنیان تامین کننده تجهیزات الکترونیک پلیس بر پایه الگوی توانمندی پویا، *فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی*، ۷(۲)، صص ۱۵۹-۱۷۷. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/Fa/Journal/ViewPaper.aspx?ID=182000>
- لک، بهزاد و رضایی‌نور، جلال. (پاییز ۱۳۹۵). ارائه الگوی ارزیابی بلوغ «مدیریت دانش مشتری الکترونیکی» مبتنی بر عوامل کلیدی موفقیت در خدمات الکترونیک پلیس +۱۰. *فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی*، ۱۱(۳)، صص ۴۴۱-۴۷۴، قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=316880>

- Alarabiat, A., Soares, D. S., & Estevez, E. (2016). *Electronic participation with a special reference to social media-a literature review*. Paper presented at the International Conference on Electronic Participation. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-45074-2_4
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*. 35(4), pp 216-224. Retrieved from: <http://www.participatorymethods.org/sites/participatorymethods.org/files/Arnstein%20ladder%201969.pdf>
- Åström, J., Karlsson, M., Linde, J., & Pirannejad, A. (2012). Understanding the rise of e-participation in non-democracies: Domestic and international factors. *Government Information Quarterly*, (29), pp 142-150. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X12000093>
- Budge, I. (1997). The new challenge of direct democracy. *Electoral Studies*
- Creswell, J., Hanson, W. E., W., Clark, V. L. P., Petska, K. S., & Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. *Journal of counseling psychology*. 52(2), pp 224-235. Retrieved from: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1372&context=psychfacpub>
- Davidson, S. (1998). Spinning the wheel of empowerment. *Planning*, 1262(3), pp 14-15. Retrieved from: <https://mercury.org.au/wp-content/uploads/2015/06/Wheel-of-Participation.pdf>
- Ekelin, A. (2007). *The work to make eParticipation work: Department of Systems and Interaction Design*, Blekinge Institute of Technology.
- Ergazakis, E., Ergazakis, K., Askounis, D., & Charalabidis, Y. (2011). Digital Cities: Towards an integrated decision support methodology. *Telematics and Informatics*, (28), pp 148-162. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0736585310000559>
- Gibson, R., & Cantijoch, M. (2013). Conceptualizing and Measuring Participation in the Age of the Internet: Is Online Political Engagement Really Different to Offline? *The Journal of Politics*, 75(3), pp 701-716. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/10.1017/s0022381613000431>
- Henriksen, H. J., Rasmussen, P., Brandt, G., Von Buelow, D., & Jensen, F. V. (2007). Public participation modelling using Bayesian networks in management of groundwater contamination. *Environmental Modelling & Software*. 22(8), pp 1101-1113. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364815206000491>
- Lee, J. and S. Kim. (2014). *Active citizen e-participation in local governance: Do individual social capital and e-participation management matter?* System Sciences (HICSS), 2014 47th Hawaii International Conference on, IEEE. Retrieved from: <https://ieeexplore.ieee.org/document/6758857/>
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1986). But is it rigorous? Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation. *New directions for evaluation*, (30), pp 73-84. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/ev.1427>
- Macintosh, A. (2004). *Characterizing e-participation in policy-making*. System Sciences, 2004. Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on, IEEE. Retrieved from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.98.6150&rep=rep1&type=pdf>
- Macintosh, A., & Whyte, A. (2008). Towards an evaluation framework for eParticipation. *Transforming government: People, process and policy*. 2(1), pp 16-30. Retrieved from: <https://www>

- emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/17506160810862928
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Communication: Homesteading on the Electronic Frontier Reading*. MA: Addison-Wesley.
- Saul, J. R. (1992). *Voltaire's Bastard: The Dictatorship of Reason in the west*. New York: the Free Press.
- Scherer S., Wimmer M.A., Schepers J. (2012) *Regional Participation Model to Engage Citizens in Distant Decision-Making*. In: Charalabidis Y., Koussouris S. (eds) *Empowering Open and Collaborative Governance*. Springer, Berlin, Heidelberg, Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-27219-6_8
- Scherer, S., & Wimmer, M. A. (2016). *A metamodel for the e-participation reference framework*. Paper presented at the International Conference on Electronic Participation. . Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-45074-2_1
- Selznick, P. (1949). *TVA and the grass roots*. Berkeley, Cal.: University of California Press.
- Stein, S., De Reuver, M., Hampe, F., & Bouwman, H. (2010). *Towards a service platform and business model for mobile participation*. Paper presented at the Mobile Business and 2010 Ninth Global Mobility Roundtable (ICMB-GMR), 2010 Ninth International Conference on. VOL 1, pp 305-311. Retrieved from: <https://www.computer.org/csdl/proceedings/icmb-gmr/2010/4084/00/4084a305.pdf>
- Silva, C. N. (2017). *United Nations E-Government Survey 2016*. E-Government in Support of Sustainable Development: IGI global 701 e chocolate ave, ste 200, Hershey, PA 17033-1240 USA.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1994). *Grounded theory methodology: An overview*. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 273-285). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- White, S. C. (1996). Depoliticising development: the uses and abuses of participation. *Development in practice*. 6(1), pp 6-15. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0961452961000157564>